

Любов СТЕПЧЕНКО,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

СПЕЦИФІКА МОЛОДІЖНОЇ ЧИТАЦЬКОЇ АУДИТОРІЇ СУЧАСНОЇ БІБЛОТЕКИ

У статті розглянуто сучасні соціально-економічні і соціокультурні умови життя української молоді та їх вплив на відношення до читання, до бібліотеки. Розглянуто роль і функції юнацьких бібліотек як соціальних інститутів. Проаналізовано читацькі інтереси юнацтва. Стверджується, що під впливом потреб суспільства змінюються роль і функції бібліотек, зокрема юнацьких.

Ключові слова: юнацьке читання, ціннісні орієнтації, молодіжні проблеми, юнацькі бібліотеки, інформаційне суспільство, молодіжне середовище, бібліотечне обслуговування, інтелектуальний потенціал, соціальний інститут.

Сучасна економічна, соціально-політична, духовна ситуація в Україні віддзеркалює ті події, які зумовлені незавершеністю економічних реформ, тривалою кризою в суспільних відносинах, нівелюванням колишніх ідеалів тощо. Спад виробництва, помітне зниження життєвого рівня основних верств населення, зростання безробіття в усіх його проявах, різке розшарування населення за рівнем прибутків, невпевненість у завтрашньому дні, втрата стійкої перспективи, проникнення криміналу у всі сфери життя, численні факти корупції – усі ці негативні суспільні реалії найбільш чітко позначаються на молоді. Саме в її середовищі найгостріше проявляється духовна анемія – втрата ціннісних орієнтацій або їх істотна деформація.

Проблеми формування ціннісних орієнтацій та культурних потреб, ствердження духовних і моральних засад у молодіжному середовищі сьогодні надзвичайно актуальні для українського суспільства. Духовне відродження та участь молоді в розбудові незалежної держави неможливі без формування в кожній молодій людині національного менталітету, патріотизму. Тому формування духовності стає першочерговим завданням українського суспільства.

У зв'язку з цим необхідно зрозуміти сучасне соціальне й економічне становище молоді, а також сучасну ситуацію в тих сферах її індивідуального і суспільного життя, які тісно пов'язані з читанням: книговидання, освіта тощо. Дослідники молодіжних проблем визнають його нестабільним, таким, що не забезпечує необхідних можливостей життєвого самовизначення молоді в усіх сферах життєдіяльності.

Нинішня ситуація не сприяє й інтелектуальному розвитку молоді: алкоголізація населення, велика кількість дітей, які ростуть без батьків, екологічно несприятливе середовище, неякісне й нерациональне харчування, а також жорстокість у стосунках між людьми заважають проявлятися й розвиватися природним позитивним задаткам. Втрати інтелектуального потенціалу спостерігаються й пізніше. В умовах альтернативного навчання за межами престижних шкіл, гімназій, ліцеїв залишається значна частка дітей з малозабезпечених сімей, чії немалі здібності не отримують належного розвитку. Значні втрати інтелектуального потенціалу спостерігаються і в системі вищої освіти за рахунок падіння престижу освіти серед молоді, що, у свою чергу, пов'язано з тим, що її інтелектуальний потенціал не затребуваний соціальною практикою. Головні ж втрати інтелектуального потенціалу відбуваються через низьку суспільну оцінку професій розумової праці, падіння престижу науки. Спостерігається відтік спеціалістів не лише зовнішній – за кордон, але й внутрішній – із фундаментальної й прикладної науки в комерцію, підприємництво. Характерна й надзвичайно низька оцінка молоддю сенсу й життєвої цінності науки.

Дослідники, що вивчають проблеми молоді, констатують також зміни у сфері ціннісних орієнтацій юнацтва. На перше місце виходять такі цінності, як сім'я, здоров'я, житло, матеріальне забезпечення. Водночас цінності, що становлять цілі людського життя: пізнання, освіта, праця, творчість – різко зменшили своє значення для більшості молодих людей. Таким чином дослідники наголошують, що відбувається спрощення, примітивізація цінностей, вихолощення з них духовного змісту.

Також соціологи відзначають зростання релігійності та псевдорелігійності, сектанства («Біле братство») серед молоді, називаючи причинами цього явища крах комуністичної ідеології, особливу витонченість молоді натури, незахищеність її перед світом. За твердженням дослідників, політика не входить у структуру цінностей молоді. У цілому молодь є політично пасивною. Слід також враховувати, що інфраструктура молодіжної культури виявилася багато в чому зруйнованою (система кінотеатрів для юнацтва, передачі для молоді на телебаченні і радіо), тобто помітно зменшилася кількість джерел, через які забезпечувалися передача та збагачення молодого покоління культурними цінностями. Як зазначають дослідники, бібліотеки, книжкові магазини з великими просвітницькими традиціями хоч і залишилися в цілому доступними для юнацтва, але триває скорочення їх чисельності за рахунок передачі приміщень комерційним структурам (наприклад, книжковий магазин «Сяйво» м. Київ). Таким чином, відбувається активне відчуження широких мас, а особливо молоді, від цінностей вітчизняної та світової культури.

Дослідники проблеми зазначають також, що виникла певна грань між елітною і масовою культурою, орієнтованою не на розвиток особистості, а на розваги. Водночас слід мати на увазі, що молодь не є однорідною групою. Соціальні характеристики, стиль життя кожної з підгруп молоді достатньо специфічні. Найтяжче становище в молоді системи профтехосвіти, що визначається як низьким статусом професійної освіти, так і соціальними особливостями контингенту, що поповнюється з малозабезпечених сімей та сиротами. Складні умови життя відбиваються й на духовному рівні учнів ПТУ, він значно нижчий, ніж у школярів, студентів.

Старшокласники, учні середніх навчальних закладів, студентство, незважаючи на також нелегкі умови життя, перебувають усе-таки в кращому становищі. Вони відчули на собі деякі демократичні свободи: обмін учнями, стажування, можливість навчання за кордоном тощо. Це багато в чому компенсує ті труднощі, з якими доводиться стикатися. У цілому дослідники юнацьких проблем приходять до висновку, що життя молоді стало більш вільним, але важчим.

Очевидно, що всупереч існуючій думці про споживацьке ставлення молоді до життя, насправді в нашому суспільстві сьогодні склалося споживацьке, нецивілізоване ставлення до самої молоді. Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що сьогодні проблема фізичного виживання виходить на перший план, помітно відтісняючи духовні потреби молоді, зокрема і читацькі. Цей процес має об'єктивний характер. Можливості впливу на нього перебувають поза сферою виховних процесів і визначаються політичними й соціально-економічними відносинами.

За цих умов молоді люди не завжди здатні розпізнати і належно оцінити позитивні тенденції в суспільному та духовному житті, нові можливості для самореалізації, розширення рамок суспільної та особистісної свободи тощо. Усе це потребує значного посилення уваги до виховної роботи навчальних закладів усіх рівнів, клубів, бібліотек. Сьогодні вони покликані виконувати акумулятивну функцію щодо вивчення, удосконалення, розвитку та збереження культури молодіжного середовища, покликані стати інформаційними осередками з усіх специфічних молодіжних проблем. Вони мають спрямовувати свої зусилля на формування у молоді стійкості щодо соціальних та життєвих негараздів, здатності не пасувати перед труднощами та давати їм реальну оцінку.

Водночас вони повинні сприяти підвищенню ролі національної культури, переоцінці духовних цінностей, зростанню національної самосвідомості, яка пробуджує зацікавленість до національної культури, традицій, звичаїв, історії свого народу. Завдання сучасного виховання молоді полягає в тому, щоб формувати в неї усвідомлення

необхідності долати труднощі, своєю культурою облагороджувати суспільство, сприяти утворенню нормального соціального, морального, психологічного клімату [11].

Гострота проблеми взаємодії молоді з бібліотекою зумовлена сьогодні двома моментами: складним становищем молодого покоління в сучасному суспільстві і назрілою необхідністю змін у сфері бібліотечного обслуговування населення в цілому, а молоді – зокрема. Визнаючи молоді важливим фактором формування суспільства, більшість учених підкреслює її особливу соціальну вразливість. Становище молоді розглядається в усьому світі як одна з найважливіших гуманітарних проблем.

Це стосується й українських молодих людей, які не тільки переживають загальновікові проблеми, а й повною мірою відчують на собі результати негативних глобальних змін, що відбуваються в нашому суспільстві. Молоде покоління виступає сьогодні в ролі апробаційного матеріалу для нових моделей соціальних відносин, типів культури, форми економічних зв'язків, міжособистісних відносин, та водночас соціальна захищеність молоді на сьогодні дуже низька.

Мережа обласних юнацьких бібліотек залишається попри всі негативні процеси, характерні для бібліотечної сфери в останнє десятиріччя помітним позитивним явищем у бібліотечному світі України. Такі універсальні бібліотечні заклади створені у всіх обласних центрах і виконують роль інформаційних та комунікативних центрів для юнацтва та молоді віком від 14 до 20 років. Саме юнацькі бібліотеки як найважливіші, унікальні соціальні інститути, що працюють з молодим поколінням, повинні бути предметом усебічної підтримки і турботи всіх владних структур, усього суспільства, тому що нинішні юнаки і дівчата – це майбутнє демократичної України.

Перед юнацькими бібліотеками завдання стоять складніші і глибші, ніж залучення молодого читача, створення інформаційного поля для наукової роботи і відпочинку. Бібліотека для юнацтва – це насамперед центр просвітництва і культури, де кожній молодій людині, незалежно від соціальних та інших умов, допоможуть знайти свій шлях, визначити орієнтири життя.

Безумовно, юнацькі бібліотеки та їх структури як просвітницькі установи не можуть напряму впливати на молодіжне соціальне середовище – боротися з пияцтвом і розповсюдженням наркотиків, лікувати і надавати пряму психологічну допомогу. Але через книгу, через спеціальні акції, уміло організовані заходи дозвілля, нарешті через активний зв'язок зі школами та цільовими організаціями й установами, що займаються підлітковими проблемами, бібліотеки вносять свій посильний внесок у реалізацію програми щодо покращення становища дітей та юнацтва.

Охарактеризувати читацькі інтереси сучасної молоді неможливо без розуміння того, що сьогодні цей процес відбувається в нових умовах – в умовах інформатизації суспільства. Відомо, що «інформаційне суспільство – це стан конкретної країни, а в перспективі і всієї цивілізації, коли за допомогою нових засобів інформації суспільство оволодіває процесами виробництва і використання інформації, максимально задовольняє свої потреби й реалізує не тільки вільний доступ людини до інформації як до загальнолюдського надбання, але й його право брати участь у виробленні всіх соціально значущих рішень» [12].

На наших очах змінюється спосіб отримання знань. Інформаційна революція породжує нові засоби, що допомагають отримати нові знання, ми стали свідками народження нової – некнижкової – цивілізації. Звичайно, до цього процесу найбільш інтенсивно залучена саме молодь. Це пояснюється її чутливістю до новизни, а також більш високим рівнем технічної грамотності, комп'ютеризованості порівняно з іншими групами читацької публіки. Таким чином, формується нове покоління – телекомп'ютерне, на відміну від дорослого – літературнодомінантного.

Думки вчених, які вивчають проблему існування книги в умовах інформаційної революції, розділилися. Одні вважають, що книга, як джерело знань, існуватиме і в умовах інтенсивного розвитку відео і телематики, як вона уціліла в епоху становлення. Користуючись терміном М. Маклюена, відео, так само як і телебачення, можна охарактеризувати як «холодний засіб масової комунікації, що не потребує особливих зусиль від користувача на відміну від друкованого слова» [9]. Тому дослідники цієї школи роблять висновок, що книга користуватиметься більшою популярністю у вищих у соціокультурному відношенні прошарків суспільства. Деякі вчені, наприклад Х. Штейнберг, вважають, що електронні засоби стають стимулом до читання.

Інша думка заключається у визнанні концепції «безпаперового суспільства», тобто повного витіснення друкованих видань, у тому числі книг. На думку вчених, уже в найближчому майбутньому домінуючий обсяг наукової літератури існуватиме виключно в електронному вигляді. Вони обґрунтовують свою точку зору з цього питання не тільки тим, що матеріальні носії книги поступаються електронним, але й тим, що фундамент книги – писемність – стає дедалі хитким і вразливим. Отже, можна зробити висновок, що книга в наші дні перестає бути головним інструментом, трансляючим культуру, знання, у зв'язку з чим змінюється її статус в очах молоді.

Проблемами читання молодого покоління цікавляться багато науковців. Проведені ними дослідження за останні роки дають змогу охарактеризувати деякі сторони ситуації в юнацькому читанні. У центрі уваги вчених перебувають такі аспекти проблеми, як характер попиту, мотив

звернення (до читання, книги, бібліотеки), джерела інформації (про конкретну книгу, тему, літературу взагалі), шляхи отримання книги. Як правило, такі проблеми розглядаються на фоні звернення до художньої літератури.

Під час вивчення юнацького читання склався певний понятійний апарат, система термінів і визначень, за допомогою яких можна більш глибоко проаналізувати це явище. Описання юнацького читання здійснюється за допомогою таких термінів, як «ділове читання», (нормативне, обов'язкове), «вільне читання», «реальне читання», «бажане читання», «бібліотечне читання», «позабібліотечне читання», «дозвілське читання» [7].

Вагоме місце в дослідженнях останніх років приділяється характеристикам читання як поведінки користувача в бібліотеці: взаємостосункам читача й бібліотекаря; визначенню ступеня свободи доступу користувача до інформації; виявлення ступеня його задоволення бібліотечним обслуговуванням; ступенем включення користувача в бібліотечне життя; впливу діяльності бібліотеки на рівень бібліотечно-бібліографічної грамотності, культури читання користувачів.

Аналіз матеріалів проведених досліджень дає змогу зробити висновок насамперед про складність і неоднозначність юнацького читання як явища і про недостатність, фрагментарність наших знань про нього. Сьогодні вчені звертають увагу на те, що істотно змінився контингент юнацької бібліотеки. Так, 10 % читачів юнацької бібліотеки сьогодні становлять учні нетрадиційних навчальних закладів (гімназій, ліцеїв, комерційних вузів), у тому числі й приватних.

Активно відбувається диференціація юнацтва залежно від читацьких інтересів та інтенсивності читання. Одна частина молоді стала читати більше й серйозніше, інша – менше й поверхневіше. Помітно змінилися часові затрати на читання. Одні з дослідників вбачають у цьому однозначний спад зацікавленості у читанні, інші бачать складнішу тенденцію – звуження сфери читання як дозвілля й розширення читання ділового. Безумовно, ці явища відображають ті процеси, що відбуваються в економічних і соціальних сферах суспільства, насамперед у сфері освіти й інтелектуальної діяльності, пов'язані зі зміною їх престижу.

У цілому юнацьке читання набуває дедалі різноманітнішого й особистісного характеру, що відповідає змінам у сучасній суспільній ситуації. Розглядаючи соціодинаміку читацьких інтересів, учені зробили висновки про їх розширення і зміни пріоритетів. Долаючи відчуття інформаційної деривації, молодь звертається не лише до літератури художньої, а й до літератури духовного, релігійного змісту, філософських творів. Виник журнальний і газетний «бум», який через деякий час став спадати через різке подорожчання підписки, а також через розчарування

всіх, особливо молоді, у політичному житті. Як би там не було, свобода друку, що відкрила багатющий пласт невідомої молоді літератури, створила передумови для розвитку творчого підходу до читання.

У публікаціях останніх років підкреслюються значні розбіжності між реальним і бажаним читанням. Причиною цього автори вважають складнощі у «добуванні» книги, у невідповідності фондів юнацьких бібліотек реальним потребам сучасних користувачів. Важливим аспектом сучасних дослідників молоді як користувачів бібліотеки є вивчення їхнього ставлення до неї. Більшість авторів приходять до висновку, що престиж бібліотеки як соціального інституту серед молоді залишається досить високим.

Як показує аналіз досліджень, основний мотив звернення до бібліотек – задоволення освітніх і професійних потреб. Прагматичне читання домінує в загальній структурі читання. Появляються це змінами в навчальних програмах, появою інноваційних закладів освіти, прагненням молоді до самоосвіти, розширенням світогляду. Дослідження підтверджують, що роль читання зростає у всіх сферах життя підростаючого покоління.

60 % молоді вказують як основну причину відвідування бібліотеки – навчання, 12 % мають особистий інтерес до конкретного нового видання, 15 % – віддають перевагу вільному читанню, 11 % – займаються науково-дослідною роботою. Більшість користувачів юнацького віку мають бажання користуватися інформацією на нетрадиційних носіях.

Яким же книгам і авторам надає перевагу молодий читач? Вирізняються два блоки: література для обов'язкового читання та література, яка читається на дозвіллі. Слід зазначити, що в другому блоці переважає література далекого зарубіжжя, на другому місці російська, а потім – українська. Приємно зазначити, що останнім часом рейтинг української книги зростає, молодь називає серед улюблених твори П. Нанііва «Тричі продана», З. Тулуб «Змієлови», П. Загребельного «Диво», «Роксолана», Л. Костенко «Маруся Чурай», В. Малика «Таємний посол», О. Гончара «Собор» та ін. На жаль, дослідження виявило, що молодь мало знайома із сучасними молодими авторами. Серед нових імен називаються Ю. Винничук, Р. Іванченко, Ю. Андрухович, А. Курков. Така ситуація наводить на роздуми про незадовільний стан справ з виданням української книги та укомплектованості фондів наших бібліотек українською літературою.

Разом з тим бібліотека вже не розглядається як єдине джерело необхідної інформації. Сьогодні читач орієнтується, як правило, на декілька джерел і користується ними одночасно. Утім дослідження показують, що реалізація інформаційної функції бібліотеки, яка разом з комунікаційною високо цінується молоддю, досить ускладнена. Це породжує такі

явища, як незадоволеність читачів фондами бібліотеки, високий рівень відмов, зростання одноразових відвідувань. Найчастіше користувач не знаходить там розуміння своїх інтересів, запитів, урахування соціально-вікових особливостей.

Враховуючи це, бібліотекам, що обслуговують юнацтво, необхідно прогнозувати та попереджати читацькі запити на перспективу, уже сьогодні розпочати роботу з моделювання молодіжної книгозбірні майбутнього, звернути увагу на комплектування фонду філософською літературою, з питань бізнесу та зосередити зусилля на сприянні естетичному вихованню молоді та вихованні почуття громадянина.

Оцінюючи сучасний стан юнацького читання як низький, дослідники звинувачують як саме молоде покоління, так і систему суспільних інститутів, що відповідають за виховання молоді, насамперед бібліотеку. Деякі автори розглядають юнацьке читання в руслі сучасних соціально-економічних і соціокультурних змін, що відбуваються в суспільстві, і на реальному фоні життєдіяльності сучасного українського суспільства роблять висновок, що сучасний стан юнацького читання цілком відповідає сучасному стану всього суспільства. Відповідальність за існуючі негативні явища лягає насамперед на соціальні умови існування особистості в суспільстві. Учені попереджають, що подальше погіршення економічних умов призведе до різкої зміни структури цінностей і ціннісних орієнтацій масових прошарків населення і перш за все молоді, що неодмінно відіб'ється на її читанні і читацькій поведінці.

Універсальність, узагальненість тенденцій, що відбуваються у сфері юнацького читання, стає ще більш очевидною, якщо порівняти читання української молоді з читанням молоді інших країн. Дослідження останніх років свідчать про те, що в юнацькому читанні різних країн спостерігаються спільні тенденції: зменшується час, відведений на читання, змінюється структура читання, спадає активність щодо відношення до друкованого слова на користь телекультури, зростає кількість покупців відеодисків і зменшується кількість покупців книг. Читання стає, з одного боку, дедалі легшим, розважальним, звичним заняттям, а з іншого боку, зростає кількість молодих людей, для яких розуміння навіть простих текстів пов'язано з труднощами.

Дослідження, проведені в багатьох країнах, свідчать, що всюди книга перестала бути єдиним засобом отримання інформації. Книга сьогодні не є темою для розмов у сім'ї, між батьками і дітьми, як це було раніше. Більшість авторів спостерігають тісний зв'язок між юнацьким читанням і рівнем освіти в країні, а значить – і ступенем багатства країни: у багатих країнах читають більше. Ця тенденція спостерігається і в сім'ї – у забезпечених сім'ях читають більше.

Таким чином, можна зробити деякі висновки. Ситуація у сфері читання і читацької поведінки юнацтва визначається в цілому соціально-економічними й соціокультурними умовами його реального існування. Сучасна соціально-економічна й соціокультурна ситуація, що склалася в Україні, слабо стимулює інтерес основної маси юнацтва до книги взагалі і до високої книжної культури зокрема, тому що проблема фізичного виживання виходить на перший план. Не сприяють зверненню до книги і зміни у ставленні молоді до життєвих цінностей, сьогодні утверджується орієнтація на матеріальні блага. Лише частина молоді завдяки своєму соціально-економічному становищу або інтелектуальному та духовному розвитку, сімейним традиціям активно звертається до читання як до інтелектуальної діяльності.

Деякі явища у сфері читання й читацькій поведінці молодих людей мають універсальний характер і визначаються загальносвітовою тенденцією нівелювання рівня способу та умов життя в різних країнах, а також процесами становлення «некнижної цивілізації».

Розуміння складності читання і читацької поведінки українського юнацтва дає змогу стверджувати, що можливості впливу на нього перебувають поза зоною виховання, педагогічного впливу тощо, що жоден окремо взятий соціальний інститут не зможе вплинути на суть цього явища. Разом з тим, як стверджують дослідники, у багатьох країнах, де проблеми читання розглядаються на державному рівні, бібліотека виконує стабілізаційну роль, підтримуючи в суспільстві певний рівень потреби юнацтва в читанні, інформації, книжній культурі тощо, стимулюючи розширення кола своїх користувачів і їхніх звернень до книги.

Список використаної літератури

1. *Бахмутская И. В.* Легко ли работать с молодыми / И. В. Бахмутская, З. А. Янкова // Библиотекарь. – 1991. – № 11. – С. 12–15.
2. *Бахмутская И. В.* Юношеская библиотека как центр духовного общения молодежи / И. В. Бахмутская, З. А. Янкова // Библиотекарь. – 1992. – № 3. – С. 17–22.
3. *Васильевская Р.* О библиотеках учебных заведений / Р. Васильевская // Библиотекарь. – 1989. – № 9. – С. 44–47.
4. *Грабар Н.* Роль библиотеки у формуванні розвитку самоорганізації студентства / Н. Грабар // Бібліотечний форум України. – 2008. – № 2 (20). – С. 25–27.
5. *Демешко А.* Библиотека как хранитель общечеловеческих ценностей / А. Демешко // Советское библиотековедение. – 1991. – № 4. – С. 22–28.
6. *Кушнарков С. В.* Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід /

С. В. Кушнар'ов // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 24–28.

7. *Мелентьева Ю. П.* Библиотека и социализация личности : учеб. пособие / Ю. П. Мелентьева. – М. : МГИК, 1993. – 71 с.

8. *Мелентьева Ю. П.* Библиотека и юношество: поиски взаимопонимания / Ю. П. Мелентьева. – М. : Издательство «Институт психологии РАН», 1999. – 160 с.

9. *Монастырский И. М.* Книга в электронном веке (Обзор зарубежных концепций) / И. М. Монастырский. – М. : МГИК, 1987. – 189 с.

10. *Николаенко Н.* Вузовские библиотеки в условиях реформирования высшего образования / Н. Николаенко, В. Сосипатрова // Бібл. форум України. – 2008. – № 3 (21). – С. 28–31.

11. *Тарчевська В. Б.* Духовний світ і читацькі запити сучасної молоді Хмельниччини / В. Б. Тарчевська // Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матеріали наук.-практ. конф., присвячені 40-річчю б-ки Технологічного ун-ту Поділля. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 113 с.

12. *Урсул А. Д.* Информационные общества и безопасность развития цивилизации / А. Д. Урсул // Социально-педагогические науки, 1990. – № 10. – С. 28–39.